

Γενική άποψη της Ξάνθης. Φωτογραφία του 1910.

ΞΑΝΘΗ, περίοδοι άκμης

Είναι γνωστό, πώς για να μιλήσουμε για την ιστορία ενός τόπου, πρέπει ν' αναφερθούμε στην πολιτική, κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική ζωή των ανθρώπων - του λαού που κατοίκησε και κατοικεί στον τόπο αυτό. Η ιστορία επομένως αποτελεί την καταγραφή ολόκληρου του φάσματος των δραστηριοτήτων των ανθρώπων, μέσα στον ύπωση γεωγραφικό χώρο, καταγραφή που επιτυγχάνεται με τη μελέτη των γραπτών κειμένων, των μνημείων, των αρχαιολογικών ευρημάτων και των ερειπίων, των επιγραφών, των εικόνων, των χειρογράφων και γενικά των δημιουργημάτων του ανθρώπου, προσθέτοντας σ' αυτά και τη μελέτη των μύθων και των θρύλων της συγκεκριμένης κοινωνίας.

Την άρχη αυτή πιστεύουμε ότι πρέπει να τηρήσουμε, όταν καλούμαστε να ασχοληθούμε και με την ιστορία της Ξάνθης.

Αναλαμβάνοντας ένα τέτοιο έγχείρημα, αντιμετώπιζουμε το ακόλουθο πρόβλημα: Από τὰ βάθη των αιώων, από τότε που γίνεται για πρώτη φορά μνεία από τους αρχαίους συγγραφείς του όνόματος της Ξάνθειας και του λαού των Ξάνθων, μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αϊ., όριο που τάζαμε για τó ξεκίημα της εργασίας μας αυτής, ποιά γραπτά κείμενα, μνημεία ή προφορικές παραδόσεις του λαού που κατοίκησε στην πόλη αυτή έχουμε;

Από τις όσες έρευνες έχουν γίνει μέχρι σήμερα, δέν έχει προκύψει κανένα στοιχείο που να τεκμηριώνει κάποια άποψη για την ιστορία των κατοίκων της πόλης αυτής, κατά τὰ χρόνια πριν από τον περασμένο αιώνα. Κανένος έπώνυμου Ξανθιώτη ή συμμετοχή στις διεργασίες του ιστορικού γίνεσθαι της Ξάνθειας (ή Ξάνθης) ούτε της εύρύτερης περιοχής ή η διάκριση του σ' έναν τομέα της πολιτικής ή πολιτιστικής ζωής αναφέρεται, κατά την περίοδο που έπισημάναμε, στις ιστορικές πηγές, πέρα από τὰ όνόματα Μητροπολιτών και Αρχιεπισκόπων, που έποιμαναν τó λαό της και που ύπέρξαν παρεπίδημοι. Αντίθετα, όσοι κατά τη διαδρομή των αιώων αναφέρονται να έχουν συνδέσει τó όνομά τους με την πόλη, ύπέρξαν πρωταγωνιστές πολεμικών γεγονότων, που έτυχε να λύσουν τις διαφορές τους στην ή γύρω από την Ξάνθεια.

Για τόν έρευνητή προβάλλει τó χρέος, ν' αναζητήσει την έρμηνεία για την παντελή αυτή έλλειψη όποιαδήποτε στοιχείου για την κοινωνία των ανθρώπων, που έζησε μέσα σ' αυτήν την πόλη. Και ή έρμηνεία αυτή είναι ή ίδια μία συνιστώσα της ιστορίας της Ξάνθης.

κατά τὰ τελευταῖα ἑκατό χρόνια

Ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἀκόμη ἐποχὴ οἱ πόλεις τῆς Θράκης εἶχαν ὑποστῆ ἀλλεπάλληλες δηώσεις καὶ καταστροφές ἀπὸ τὶς ἐπιδρομές καὶ τὶς πολεμικὲς περιπέτειες τῶν ἰδίων τῶν θρακικῶν φύλων μεταξὺ τους. Ἀκολούθησαν οἱ διευλεύσεις τῶν περσικῶν στρατευμάτων, οἱ ρωμαϊκὲς κατακτήσεις, οἱ βυζαντινὲς ἐσωτερικὲς διαμάχες καὶ οἱ πόλεμοι τῶν βυζαντινῶν μετὰ ἄλλους λαούς, πού θεάτρῳ τους εἶχαν τὴ Θράκη, οἱ φραγκικὲς διελεύσεις καὶ οἱ σλαβικὲς καὶ τουρκικὲς ἐπιδρομές καὶ κυρίως, οἱ διαδοχικὲς κατακτήσεις, πού ἀκολουθοῦσαν καὶ συνοδεύονταν μετὰ καταστροφές καὶ διωγμὸ τῶν κατοίκων ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς πατρίδος τους.

Μέσα, λοιπὸν καὶ μετὰ ἀπὸ τὶς ἐπανωτὲς αὐτὲς περιπέτειες εἶναι εὐνόητο ὅτι δὲν ἦταν δυνατόν νὰ διασωθῶν γρηπτὰ στοιχεῖα καὶ μνημεῖα. Καὶ ὅ,τι εἶχε συντελεσθεῖ μέσα στὶς χλιετηριδὲς ὀλοκληρώθηκε μετὰ τὶς καταστροφές τῶν πολεμικῶν γεγονότων τῆς δευτέρας δεκαετίας τοῦ αἰῶνα μας, τότε πού ἡ Ἐάνθη ἀλλάξε ἐπανεπιλημμένα κυρίαρχο καὶ οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῆς ὀδηγήθηκαν καὶ μιά καὶ δύο φορές στὴν ὀμηρία καὶ στὴν προσφυγιά. Ὅσες μαρτυρίες, σέ κώδικες ἢ βιβλία ἢ οἰκογενειακὰ κειμήλια εἶχαν τυχόν διασωθεῖ, διαρπάχτηκαν ἢ καταστράφηκαν κατὰ τοὺς βαλκανικούς καὶ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο.

Μ' αὐτὰ τὰ δεδομένα, δὲν μένει παρά νὰ προχωρήσουμε στὴν ἀνάπτυξη τοῦ κυρίως θέματός μας, πού εἶναι οἱ περίοδοι οἰκονομικῆς ἀκμῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀνάπτυξης τῆς Ἐάνθης ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δέκατου-ἐνάτου αἰῶνα μέχρι τὰ πρῶτα χρόνια μετὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Ἐντούτοις, προηγουμένως, οφείλομε νὰ δώσουμε συνοπτικὰ τὰ ὅσα στοιχεῖα ὑπάρχουν, γιὰ τὴν πόλη μόνον τῆς Ἐάνθης ἢ Ἐάνθειας, ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ μέχρι τὸν 19ο αἰ.

Στέφανος Ἰωαννίδης

Συγγραφέας, Ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ Θρακικά Χρονικά

1. Άπλη μείνεια της πόλης Ξάνθεια γίνεται από τόν Στράβωνα στά Γεωγραφικά του, χωρίς να δίνεται καμιά άλλη πληροφορία γιά αύτή, ούτε για τούς κατοίκους της, όπως και από τόν Έκατοιο νωρίτερα, γιά τήν ύπαρξη τού θρακικού λαού Ξάνθου. Πολλά άργότερα, θρίσκωμε τά όνομα τής Ξάνθειας στά πρακτικά τής μεγάλης συνόδου του 867, που συγκροτήθηκε από τόν Φώτιο στήν Κωνσταντινούπολη, όπου μετείχε ο έπίσκοπος Ξάνθειας. Από έκκλησιαστικές πηγές, στή συνέχεια, πληροφορούμαστε γιά τήν προαγωγή τής Ξάνθειας σέ άρχιεπισκοπή στά τέλη του 13ου αι. και σέ μητροπολή κατά τής άρχές του 14ου αι., καθώς και τά όνόματά των έπισκόπων, άρχιεπισκόπων και μητροπολιτών που κάθισαν στό θρόνο τής Ξάνθης.

Σέ ό,τι αφορά τής πολεμικές διαμάχες, τόσο τής έμφυτης άνάμεσα στους Βυζαντινούς, όσο και άνάμεσα σ' αύτούς τούς ξένους λαούς, ανιέρεται ή κατάληξη τής περιοχής τής Ξάνθειας γύρω στό 1196 από τόν Ίβανκος, που μετανοήσθηκε σέ Άλέξιο και ένεργήσει κάτω από τήν προστασία του Αύτοκράτορα Άλέξηου του Β' του Άγγέλου, χωρίς όσον φαίνεται, ή Ίδια ή Ξάνθεια να πέσει στό χέριο του. Άργο άργότερα, τό 1207, ή πόλη υποτάσσεται στους φράγκους του Βαλδουίνου Α΄. Δύο δεκαετίες μετά, ο Δεσπότης τής Ηπειρού Θεόδωρος ο Κομνηνός καταλαμβάνεται από τόν τελευταίο στό 1230 γιά να μείνει υπό τήν κατοχή του μέχρι τό 1241 και να καταληφθή τό 1242 από τόν αούτοκράτορα τής Νίκαιας Ίωάνη Βατάτζη.

Τς αξόλογα γεγονότα γιά τήν Ξάνθεια αναφέρεται ή άπόφαση του Αύτοκράτορα Μιχαήλ του Παλαιολόγου να παραμείνει στήν πόλη άδελφού του τζωλιόμο να στό στρατεύματό του, όταν τό 1264 άβ έκάρτεσε ενάντιον τού Δεσπότη τής Ηπειρού Μιχαήλ. Έκστρασία που τελικά ματώχεται, Άλλά ή άπόφαση του και μόνον σχολιάζεται, γιάτι αποδεικνύει ότι ή Ξάνθεια ήταν πολύ εύρωχη και όχυρωμένη γιά να κριβεί κατάλληλη γιά τήν παραμονή εκεί των στρατευμάτων.

Νέα αναφορά στό όνομα τής Ξάνθειας, γίνεται τό 1308, όταν ή συμμορία των Κιταλώνων μιοφορών εγκάτελεσε τή θρακία, ένα τό 1344 έπίσκειται στό έπίκεντρο των έμφυλών πόλεμών άνάμεσα στού Ίωάνη τόν ΣΤ τόν Καντακούζην και τήν Άννα Παλαιολογίνα. Η Ξάνθεια άγρικώς υποτάσσεται στόν Καντακούζην, εμφανίζονται όμως ο βουλγαρος Μοιτσιας αούλόγητος βοήθος του, που ο αούτοκράτορας τόν στέλνει άρχοντα τής πόλης και τής περιοχής. Υστερα από διαδοχικές παλινωδίες του ο Μοιτσιας — πότε περνά με τό μέρος του Καντακούζην πότε τής Παλαιολογίνας — αούτοαγκρισσεται ανιέρετρήως και γίνεται κίριος τής Ξάνθης. Άκούοει ή ένδώνωση του από τόν παλι προστάτη του και ή κατάληξη τής πόλης πάλι από τόν Καντακούζην.

2. Αυτό είναι όσα πληροφορούμαστε στό τίς πηγές γιά τήν Ξάνθεια μέχρι τό μέσα του 14ου αι., γιά να σιγησουν οι πηγές γιά όλα τά υπόλοιπα χρόνια τής βυζαντινής αούτοκρατορίας και τά χρόνια τής τουρκοκρατίας. Σποραδικές πληροφορίες από τουρκικές πηγές γιά αριθμό ελληνικών (άπιστων) οικογενειών και

γιά τό ύψος των φόρων που κατέβαλε ή πόλη στή Ίλήλη, χρειάζονται μιά ουσμητική μελέτη και έπηρεάσασα — που δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα — γιά να δώσουν στοιχεία γιά τήν ιστορία τής Ξάνθης κατά τούς πρώτους αιώνας τής ύπατηχής τής στήν Ήθωμανική Αύτοκρατορία. Τρεις μεγάλοι έπισκομοιο στή Ξάνθη, που προσθέτουν στον άς τότε έντόπιο πληθυσμό νέο αίμα, σμειωθήσομε μέσα στόν 18ο και στις άρχές τού 19ου αι. Ο Ένας από τά Μοδεχωάρια τής Καλικήνης, ο δεύτερος από τό Σαμωκόλο τής Βουλγαρίας και ο άλλος από τήν περιοχή των Ίουαννίνων (Άλάτα κίριος και Άσπραγγέλος). Και έτσι φτάνουμε στήν αύγή τής αούχρηνης ιστορίας τής Ξάνθης, που συνδέεται με τήν καλύτερη, έπηρεάσασα και έμπορία του καννυ, προϊόν του τήν άνιέδειξε μέσα σέ λίγες δεκαετίες, σάν μιά από τίς πιο εύπορες και ακούωδες πόλεις του ευρωπαϊκού τμήματος τής Ήθωμανικής Αύτοκρατορίας.

3. Οι πρώτες τεκμηριωμένες πληροφορίες γιά συγκεριμένα γεγονότα, που άφορούν στήν Ξάνθη και τούς κατοίκους τής, ξεκινούμ από τά τέλη τής δεκαετίας τού 1820, τότε που διαδοχικοί σεισμοί κατέστρεφαν τήν πόλη και άνάγκασαν ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού να καταφυγή στή γειτονική Γενιούσα.

Γιατί στή Γενιούσα; Έδρα του έπαρχου κατά τήν αύτή έκείνη και κέντρο έπηρεάσασα και έμπορίας του καννυ, περιήγιομ γιά τήν ποιότητα του — ή καλύτερη σ' όλον τόν κόσμο — είχε συγκεντρώσει, εκτός πολλούς φιλόδοξους Ήπειρώτες, που άρχισαν να άνοδοκινούσασε ισχυρές οικονομικές μονάδες. Στά 1860 μιά πυρκαγιά καταστρέφει ή Γενιούσα, που είχε σάν άποτέλεσμα, Άργο άργότερα ή έδρα του έπαρχου να μεταφερθή στή Ξάνθη και οι δημοιοურγημένοι καμπίμποροι και όσοι από τούς Ξάνθιαδες είχαν καταφυγή με τό σεισμό στή Γενιούσα και δεν είχαν επιστρέφει άκούμη, να μετακινούμ πρός τή Ξάνθη. Γιά τήν καλύτερη όμως κατανόηση τής έξελίξης που πήρε από τότε και μετά ή Ξάνθη, χρειάζεται να δούμε πολύ σύντομα ποιές διαργασίες συντελούνται κατά τό χρόνο έκείνο στό τμήμα αύτό τής Ήθωμανικής Αύτοκρατορίας.

4. Α. Στις άρχές του 19ου αι. στήν Ήθωμανική Αύτοκρατορία επιβλήεται τό καθιστώ των διομοιογώνων. Άσφυκτιώντας ή Τουρκία από τίς πιέσεις, που δεχόταν από τίς ισχυρές Κεντροευρωπαϊκές δυνάμεις, αναγκάζεται να προσφύγει στήν προστασία άλλων δυνάμεων (Γαλλία, Άγγλία, Όλλανδία, Ρωσία).

Προσταγία που τήν άνταλλάσσει με προνομιμικές δικαιούσεις στήν έπικράτεια τής. Έτσι ή οικονομία τής άπό κλειστή που ήταν μετατρέπεται σέ άνοητή έμπορευματική και ή παραγωγή τής ρυθμίζεται άνάλογα από τή ζήτηση τής έξωτερικής άγοράς και όχι από τίς άνάγκες τής έγχώριος κατάναωσης, όπως γινόταν άς τότε. Έντεινεται ή μονοκαλλιέργεια συγκεριμένων προϊόντων κατά περιοχές. Άλλού ή σταφίδα, έδώ ο καννός. Οι Τούρκοι έξέλλουν προαορυομένησ τίς φεουδαργικές σχέσεις παραρηνησής και ικανοί να εισπράττουν φόρους, περηνονήσασα ή τήν άδίκιο και καταπισσούν με τό έμπόριο. Πράγμα που τό εκμεταλλεύσασα οι έμποδέρες μειονότητες και στήν περιοχή αύτή οι Έλληνες. Στήν Ξάνθη οι μεταβολές αυτές καθιστέρησαν

να συντελεστούν, έξαιτίας των γεγονότων που αναφέρήκαμ (σεισμοί και μετακείσεις). Η δικαιοαία αύτή άρχισε κατά μέσα του 19ου αι. Έτσι που να θέλομεμ τήν Ξάνθη να μετατρέπεται από άπλο άγορτικό κεφαλοχώρο σέ άποτικό έμπορτικό κέντρο και να συγκεντρωθεί στα χέριο όλώνων Ξανθιατών τό έμπόριο του καννυ. θ. Μέσα στήν ίδια ιστορική πορεία και κάτω από άμειωμένες άντιρροήσεις τής Ίερής Συμμαχίας, που άντροχούσασα από τίς έξενιέρσεις των υπόδουλων Ελλώνων στή Ήθωμανική Αύτοκρατορία, εκδιώονται δύο βασιλέματα ένα τό 1839 από τόν Σουλτάνο Άβδούλ Μετζήτ και τό άλλο τό 1856 από τόν Άβδούλ Χαμίτ, που ανιέναιναμ και νομιομοποιήσασα τό πρόνομιο που είχαν παραρηνησεί άμέσως μετά τήν άλικση στίς υπόδουλες ένθόντες: Αύτοδοκίηση στα Σχολεία και στα φιλανθρωπικά έδριατα, έλευθερία στή λατρεία, ισονομία και ίσότητα στή φορολογία. Παρόλο που οι πιέσεις των Παλαιότουρκων καταφέρουν, σέ πολλές περιοχές, να άχρηστούνεμ πάλι τό πρόνομιο αύτό. Η αρδοθή ελληνική κοινότητα στόν εύρύ χώρο τής θράκης (Άντιη, Βόρειος, Ανατολική, εκμεταλλοθήσασα τό πρόνομιο και έτσι τήν ίδια έποχή σέ ακμάζοντα άποτικά κέντρα έδριοντά αξόλογα εκπαίδευτικά. Στήν Κωνσταντινούπολη τό Ζάππειο Παρηναγούμ, στούς Επισήτες τά Άρχηγεία, στή Φιλμοπούλη τό Ζαρηφία Διδασκαλεία, στήν Ξάνθη ή Ματτοινέος Σχολή.

5. Ένα δημοσίευμα στό «Μέντωμα» τής Σμύρνης στό 1871 δίνει μιά παραστατική εικόνα τής Ξάνθης όπως είχε έξελχίσει κατά ή δεκαετία τού 1860. Παραθέτομε έδώ μερικά χαρακτηριστικά άποσπάσματα που είναι εύγλωττα και περριτείει κάθε παραπέρα δική μας παρεμβάση — τουλάχιστο γιά τήν έποχή έκείνη:

«Η Ξάνθη είναι θρακική πόλη εν τή επαρχία Γενιούσα, Καραούν, έδρα άρχιεπισκοπής και κέντρο τής εν τή περιερίσει αύτή τελεμωμένης πλοιακής έμπορίας των όνομαστοτέρων... καννυών...»

«... Η πόλις τής Ξάνθης τής οποίας τήν είνεσον άμυρίστων χιλιάσων νεοζωήτων οικοδομώ, αριθμεί περί τάς δέκα μυριάδας κατοίκων, οι οποίοι πάντες άδολχοτύων εν τή έμπορίαν των καννυών ώμ και έτος εξαργυρή υπερβαίνει τό ποσόν δύο και ημισι εκατομμυρίων οκάδων. Οι κάτοικοι τής Ξάνθης φιλοπρόδοξες, νοσημονες και φιλομαθείς άντιθέτων άπό τινων άνιέδων μείγασιον πρός τήν προσόν γήλον ενίοστων κατανημονών εν τή θήλην προσρήγασιν και θέλωσασα των κοινών και προδύβων άνιέροχτες εκ τός άλλός του τόπου άνάγκες. Τήν διανοτηρήν και πρόστυτων μέρωνων των έαυτών τεκτωνών περί πλειόστον ποιοίμωνων, αντροπασσον αξόλογα εκπαίδευτικά καταστήματα...»

«... ή δε άλλωλοδοξιακή των άρρέων υπό τον τίτλον «Ματτοινέος», έδριβεύα ύπό τό άσημνησόν Μιχαήλ Ματτοίνη και αντροπυμείνη εκ τής έαυτοί περιουσίας ενιέ πλάστον μνημοιον άγγής φιλοπρίατος του άθανοσάστου τούτου άνδρος, όστις και άρμόδιαν πρός τόν ασπών οι κοδοίμν ήπειρε και μονίμων πόρους αύτη εν τή μελλοσύνι εξαρπάσασα όν μόν άλλα και ευχόσθω, κατέλεψεν τήν ικανόν άλλων χρησιμωτων βοηθημάτων ύπέρ πολλών αγαθοεργών πράξεων και ποσόν 3.000 ώμ. λίρών εν άσπας τάς εν γένει τάς σχολάς...»

Όμοιοι ή προϊόντες τής Ξάνθης άμυλιάνται μεταξύ τούς στή Ίρσημ και στή αντροπήνη Σχολείων. Ο Άθανόσας Κομμετζόγλου και ο Πανα-

Τελετή για την απελευθέρωση της Ήθνης, στο Δημαρχείο, Μάνη 1920.

γιάτης Στάλιος ιδρύουν Σχολεία και αναλαμβάνουν τη συντήρησή τους, ο Θεόδωρος Ζαλάρας με τη διαθήκη του αφήνει κτήματα στα και ορίζει τα έσοδά τους να διατίθενται για τις ανάγκες των Σχολείων.

Άλλα και η αυλακική βούληση της κοινότητας στρέφεται προς τη μέριμνα για τη συντήρηση και τη λειτουργία των Εκπαιδευτηρίων. Μέ ειδικό άρθρο του Κανονισμού που διέπει τις λειτουργίες της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας καθορίζονται σαφώς τα έσοδα που πρέπει να διατίθενται για τις ανάγκες των σχολείων. Άναμεσα ο' αυτά είναι τα έπιδοματα των εκκλησιών και των μόνων, που ορίζονται για τις εκκλησίες σε 25 λίρες τό χρόνο για κάθε μία και για τα μοναστήρια σε 100 και 75 λίρες, καθώς επίσης και όλα τα έσοδα από προκομότητες, βοτασιές, άκες και τέλη αποφορών. Η μέριμνα των Ξενθιωτών για την εκπαίδευση και οι φροντίδες που δείχνουν για τα Σχολεία τους έντυπωσιάζει τους έρωτες της έποχής και έτσι δεκαπάντε χρόνια μετά από τό παραπύ η δημοσίευμα, αφιερώνεται στον «Ανατολικό «Αστερά» της Κωνσταντινουπόλης ένα εκτεταμένο κείμενο, με αναλυτικά πλά, στοιχεία για τα σχολεία που λειτουργούν, όχι μόνο τώρα στην πόλη αλλά και σ' ολόκληρη την περιοχή της Ξάνθης.

6. 'Επειδή όμως πλησιάζουμε πιά στά τέλη του 19ου αι., θα ήταν παράλειψη αν δεν αναφερόταν τό όνομα του Μητροπολίτη Ξάνθης Ίωακείμ Σγουρού, που τό δέσποσε στα πράγματα της Ξάνθης, ακριβώς για τήν έποχή εκείνη, που θα χαρακτηριστεί αύτη η «βειλε έροuche» της χαρακτηριστικής αύτης πόλης.

Σέ ηλικία μόλις 24 έτών Μητροπολίτης Νικόπολεως και Πρεθέσης, ύστερα από πείση της 'Υψηλής Πύλης έξαιτίας της πατριωτικής του δράσης, μετά δύο χρόνια διαχώνεται από τη Μητροπολή του και διορίζεται στην Ξάνθη τό 1892. Σύμφωνα με όσα ίσχυαν για τις έθνικές μειονότητες της 'Οθωμανικής Αύτοκρατορίας και με τό άρθρο του Κανονισμού της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας, ό Μητροπολίτης προ-

δρείει τό Δημογεροντία, στην Έφορία των Σχολίων, στό Μικτό Εκκλησιαστικό Δικαστήριο και στην Έπιτροπή Έλεός, Μόλις ανέλαβε, λοιπόν, πρόχωρος στην άνασυγκρότηση, με έθνικές δόλεις των όργάνων αύτης της Κοινότητας και τέθηκε έπικεφαλής σε κάθε κοινωνικό, πολιτιστικό και πατριωτικό έργο. Από τήν πρώτη μέρα τρησε τακτικά πρακτικά των συνεδρισμάτων των όργάνων της Κοινότητας, άπ' όπου πιά άντλούμε πολυτίμες πληροφορίες για τις δραστηριότητες του Ξανθιωτικού Έλληνισμού. Τά πρακτικά αύτα διακόπηκαν τό 1912 με τήν έναρξη των πολέμων περιπετειών και ενάρχησης η τήρηση τους τό 1919 για να συνεχιστεί μέχρι τό 1926. Εξέ χρόνια μετά τήν απελευθέρωση και τήν εγκατάσταση των πολιτικών και δημοτικών άρχων. Είναι τά μόνά ολοκληρωμένα γραπτά στοιχεία που δείχνουν έπίσημα από τους Βαλκανικούς και τους δύο παγκόσμιους πολέμους και τις διαδοχικές έθνικές κατοχές.

7. Ένα ακόμα στοιχείο, άπ' όπου πληροφοροφόρα στην έπαγγελματική δραστηριότητα των Ξανθιωτών, για τήν πρώτη δεκαετία του αιώνα μας είναι ήνας επαγγελματικός οδηγός της έποχής.

'Αποκαλυπτικό για τή δομή της οικονομίας της Ξάνθης, γιατί πράγματι έβλεπουμε ότι κάτω από τήν τουρκική κυριαρχία στην πόλη των 10.000 κατοίκων, να λειτουργούν τρεις Τράπεζες με διευθυντές Έλληνες - άκόμη και η τουρκική Μπάνκ 'Όττομν. Τριανταεπτά ασφαλιστικά γραφεία, πού προκτόρευαν έταιρίες γεωμετρικές, γαλλικές, αγγλικές, αυστριακές, έλλετικές. Επίσης τήν έποχή αύτη λειτουργούσαν στην Ξάνθη τρία προξενεία, τό έλληνικό, αυστριακό και Ιταλικό. Άλεσες και σωματεία πολιτιστικά, φιλανθρωπικά, επαγγελματικά τό κανερναγικό ουδικόντιο.

Έξωθεν ενδιαφέρει ό άριθμός και ή κατηγορία των καταστημάτων πού λειτουργούσαν στό σύνολό τους οχεδόν με καταστηματαρχες Έλληνες: Δεκαεπτά καφενεια, τριανταεπτά παντοπωλεία, όκτώ έργοστάσια οινόπνευματώδων ποτών, δεκατρία έμποροραφεία, τριανταόου ύφω-

οματεμπορικά καταστήματα, έντεκα υποδηματοποιεία και έξ σαβαλοπωλεία, έντεκα κορυεία, τέσσερα έστιατόρια, έξ μαγειρεία, τέσσερα Ξαροπωλαεία, τρία ένοδοχεία και πών από πενήντα χάνια, για τις ανάγκες τό διοικητικοκομικού έμπορίου. Άίπλα στό πλήθος των έλληνικών όνομάτων συναντάμε θέσια και όρισμένους Τούρκους και μερικούς Βουλγάρους, Άρμένιους και Εβραίους. Στην κορυφή αύτης της όπτικής τάξης θροσκονται οι πενήντα περίπου καντηνέμποροι (άνάμεσα τους δεκαπέντε άντιπρόδρουποι ένών καντηνερικών έταιρειών), πού διαπρούσαν κλώδες και άρκετά άπ' αυτούς και γραφεία σε μεγάλο εύρηματικό κέντρο. Αύτοί οι μεγαλέμποροι κρατούσαν τά χέρια τους τή διοίκηση σε όλα τά κοινωνικά σωματεία (Δημογεροντία, Έφορία των Σχολίων, Μικτό Έκκλησιαστικό Δικαστήριο, και άλλες έννοριακές έπιτροπές), ίδρυν και χρηματοδοτούσαν τά Σχολεία και φυσικά έλεγχαν τή λειτουργία τους. Ταξίδευαν τακτικά στό εξωτερικό άπ' όπου έμπνεύστικαν και τήν άρκετακονική των θάρων νεοκλασικών σπιτιών πού έκτίσαν κατά τό δεύτερο μισό του 19ου αι. και στις άρχές τό 20ού αι. άπ' όπου έβερναν τά έπιπλά τους άλλα και μετακαλοισαν καλλιτεχνικά συγκροτήματα για τις διακοσμήσεις τους, όπου έβρεε τό χρυσό και ή σαμπάνια.

Άπέναντι στην άκαμάουσα οικονομικά τάξη των έμπόρων, θροσκονται ό άλλος πόλος, πού κινούσε τήν οικονομική αύτη μνηχανή, ή κανερναγική τάξη με τους 5.000 περίπου κανερναγές. Άναγκασμένοι να εισάγουν τά παιδιά τους από πολύ μικρή ηλικία στό έπάγγελμα (10-12 χρονών) δέν έχαν τή δυνατότητα να δάσουν ο' αύτα οχεδόν ούτε κών τή στοιχειώδη μόρφωση. Δόλλουν κατά πού έθισαν στην έργασία, με όποτελμα να ενδημεί άνάμεσα τους ή φυσική κατάσταση. Κοβός ό κανονισμός λειτουργίας της κοινότητας άκριβ, πώς για τή ανάδειξη των μελών στά όργανα της διοίκησης ό ένδιοέρομενοι πρέπει να είναι «ευπόλητοι και έγγραμμότοι» γίνεται άντιληπτό, γιατί από τά όργανα αύτα τ' όμοιοιότατα όνοματα κανερναγών. Άκούμη από τις άρχές της δεκαετίας τό 1900 σημειώνονται οι πρώτες απερισκετές κινητοποιήσεις. Παρόλά αύτα, έξω από τή δουλειά διακρινονται για τήν κομψότητα τους και τά γέλινα τους.

8. Δύο ήταν οι πολιτιστικοί φορείς της Ξάνθης κατά τήν πρώτη δεκαετία του αιώνα μας: α. Τό θέατρο της Ξάνθης «Απόλλων», όπου είχαν κληθεί και είχαν δώσει παραστάσεις καλλιτέχνες διάσημοι της έποχής, όπως ό Βεάκης, ή Ταβουλάρη, ή Παρασκευοπούλου, ή γαλλίδα τραγουδίστρια Σάρα Μπερνάρ και όπου τοπικοί θεατρικοί όμιλοι έδιναν παραστάσεις με έργα διεθνούς ρεπερτορίου.

β. 'Ο Μουσικογμουσιακό Σύλλογος «'Ορφεύς», πού ιδρύθηκε άτυπα τό 1900 και νομιμοποιήθηκε μετά τρία χρόνια, με σκοπό τή διάδοση μεταξύ των νέων της μουσικής με τή μουσική σχολή του και τό άθλητισμού με τό ιδιόκτητο στάδιο του και πού συγκέντρωσε πάνω από 100 νέους στό τμήματά του.

Πίσω όμως από τήν πολιτιστική του μορφή, κρυβόταν ή δραστηριοποιημένη πατριωτική όργάνωση, πράγμα πού έγινε ένθεσπιό από τις τουρκικές άρχες και τό 1906 τών άνατολετών σε διαμύγ, κλειστήχ ή μουσική σχολή του και φιλοκλιτικη τά μελή του διοικητικού συμβουλίου του. Τό 1908 με τήν έγκαθίδρυση του τουρκικού αυ-

Σύμφωνα με τον μελετητή της περιοχής, Θ. Εξάρχου, η πληροφορία ότι "Η Σάρα Μπερνάρ έδωσε παραστάσεις στην πόλη", κρίνεται ατεκμηριωτή.

Η Μουσική Σχολή του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου «Ορφέας», το 1906, με τον αρχιμουσικό και το γυμναστή.

τόγατος δόθηκε πάλι ελευθερία στο σύλλογο κατά τη διάρκεια των πολέμων και της κατοχής που είχε επakoλουθήσει σταματάει και η λειτουργία του. Επανερμναιστήκε το 1920 με την απελευθέρωση και λειτουργήσε επί πέντηνα χρόνια για να διαλυθεί από την τελευταία δικτατορία.

9. Το 2004 με την έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα, στην Ξάνθη αναλαμβάνεται η πρωτοβουλία και συγκροτούνται «Ομάδες Άντιστάσεως», με σκοπό παράλληλο με τις άλλες οργανώσεις του Βορειοελλαδικού χώρου.

Οργανωμένοι σε τρώικες, έχουν επικεφαλής τριμελή έπιτροπή, που από ηπατελούν ο Μητροπολίτης Ξάνθης ΐωακείμ Ζηγορού, 6 Έλληνας πρόεδρος στην Ξάνθη Άντωνος Καθαλαράτος και ο γιατρός Γεωργιος Μαλακταίος, που είχε πρωτοστατήσει στην ίδρυση της οργάνωσης. Έπισης ηγετική θέση είχε και ο Ξανθιώτης Δημογεγονής και μεγαλήμπορος Μένονδρος Κασριζόχης, υποπρόεδρος της Αυστρίας, που με το πρόχρημο του διπλωματικού όλοου, το οποίο του χροήμασε ως κροφήροτο των καταδικωμένων Ξανθιωτών.

Ένα περιστατικό από τη δράση της οργάνωσης ήταν και η έκτέλεση κατά το 1905 του σημερινού Βουλογορου κομιατή Κατήγχεωκρική, που με την ιδιότητα του καπνεμπόρου πηγαονερότων στην Ξάνθη για να οργανώσει το κομπάτο. Η έκτέλεση έγινε σε κεντρικό σημείο της πόλης από τον Ξανθιώτη Στέργιο Μπισοπιλο, μέλος των Ομάδων Άντιστάσεως. Άλλα 2 έχηριμια αυτό το πλοήρω μετα από οκτώ χρόνια με τη ζωή του ο καπνεργάτης Γιάκος Άντικας, γιατί 6 έκτελεστηκε μετά την πρόξη του δίωρμου μέσα από το κούραιο το Άντικα.

Ένα χρόνο μετά την ανακήρυξη του συνταγματος στην Τουρκία και μετά από κάποια σχετική ελευθερία που είχε δοθεί στις μειονότητες, τά πράγματα άρριεσαν για τους Έλληνας, για να ολέωνται έπικίνουα το 1912.

10. Η άνοδική πορεία της Ξάνθης διακόπηκε με τα γεγονότα που άρχισαν με τον πρώτο Βαλκανικό πόλεμο και συνεχίστηκαν μεχρι τη Μικρασιατική Καταστροφή.

Σύμφωνα με τις συνθήκες που είχαν ύπογράψει μεταξύ τους οι σύμμαχοι βύαντες, Ελλάδα, Βουλγαρία, Σερβία και Μαυροβούνια κατά τον πρώτο Βαλκανικό πόλεμο έννοια στην Τουρκία και την έξελεξη των πολεμικών έπιχειρησων, ενώ οι Έλληνας απελευθέρωναν τη Δυτική Μακεδονία και τη Θεσσαλονίκη, οι Βουλγοροι καταλαμβάναν την Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη.

Έτσι, τον Οκτώβρη του 1912, η Ξάνθη καταλαμβάνεται από τους Βουλγορους. Μετά την άνακχη του Νοέμβρη του 1912 και τη συνθήκη του Λοανόου την άνοιξη του 1913, οι Βουλγοροι στρηζόμενοι στη στρατιωτική τους ύπεροχη διεκδικούν και την Κεντρική Μακεδονία, μεχι τη Θεσσαλονίκη. Οι διαφορές άναμεσα στους νικητές το πρώτου Βαλκανικού πόλεμου, οδήγησαν στην κρήρυξη, τον Ιούλιο του 1913, του δεύτερου πολέμου. Οι Έλληνας καταλαμβάνουν Σέρρες, Καβάλα, Δράμα και στις 12 του Ιούλη του 1913 μπαίνουν στην Ξάνθη. Οι Βουλγοροι, πριν άποστραφήσουν προβαίνουν σε έντεκτικρήση, Συλλαβαμένους όμηλοους, φυλακίζου οι Έλληνας Άναμεσα στους τελευταίους και ο Γιάκος Άντικας, που υπέκυψε στα βασαντήρια, πληρώνοντας την έκτέλεση του καταγγεωκρική.

Στις 18 του Ιούλη 1913 ύπογράφεται η άνακχη και στις 10 Αύγουστο η συνθήκη του Βουκορεστίου, που παραχωρεί τη Δυτική Θράκη στη Βουλγαρία. Έτσι, τον Οκτώβρη του 1913, μετά από έναν χρόνο άκριβως, καταλαμβάνεται για δεύτερη φορά από τους Βουλγορους η Ξάνθη. Η κατοχή αυτή θά κρατήσει μεχι τον Οκτώβρη του 1919. Οι Έλληνας κάτοικοι έγκαταλείπουν την πατρίδα τους σε ποσοστό 90%, περίπου και οδώνουται πρόσφυγοι σε διάφορες πόλεις. Μία πηγή άνοφέρει ότι μέσα στην Ξάνθη παρέμειναν μόνον 600 Έλληνας.

11. Στις 4 του Οκτώβρη του 1919 μπαίνει στην Ξάνθη η ένατη Μεραρχία του στρατηγού Λεοναρδόπολου, ως τμήμα των συμμαχικών στρατευμάτων που τελούσαν κάτω από την άρχιστρηγία του Φρανασί Ντ' Έσπερά. Μαζί τους και μονοδές με γαλλικά, άγγλικά, ιταλικά και σενεγαλέζικά στρατευματα.

Οι λίγοι Έλληνας πανηγυρίζου, πιστεύουτας ότι η πατρίδα τους άπελευθερωθήκε. Το ίδιο φανταζόταν και οι πρώτοι που παλινστουον από τους τόπους πρόσφυγιος και από την όμηρία. Από την άλλη στιγμή όμως έβρισκαν μπροστά σε μία διαφοροτική πραγματικότητα. Γιατι στη Θράκη έγκατασταίνεται η Δισομμαχική κατοχή και η Ξάχω της Θράκης άρχισα να διοικείται ως αυτόνομο, κάτω από τη δικαιοδοσία του άρχιστρηγού Ντ' Έσπερά και σύμφωνα με διατάγμα του που είχε την ισχύ Σύνταγμα. Ο Γάλλος στρατηγός Σερπί αναλαμβάνει, κατ' έξουσιοδότηση του άρχιστρηγού, τη διοίκηση της Ξάχω της Θράκης, έχοντας δίπλα του ένα —άλλα γνωμοδοτικό — Ανώτερο Διοικητικό Συμβούλιο που συγκροτείται από 6 Έλληνας, 5 Τούρκους, 2 Βουλγορους και από 1 Άρμενίο και Έθραβο. Έπικεφαλής των ύπηρεσιων

τοποθετούνται Γάλλοι πολιτικοί ή στρατιωτικοί, έπισημ γλώσσα όρίζεται η γαλλική με ίσοτητες δίπλα σ' αυτήν την ελληνική και τουρκική. Νοήματα που κυκλοφορούσε ήταν το Βουλγορικό λέβι.

Οι Γάλλοι έπιδικουον να καταστrophή την Θράκη προτεκτοράτο τους και τά σχέδια τους άυτό ύποβαλοηταν τόσο από τους Τούρκους όσο και από τους Βουλγορους στη Θράκη, που καθεμιά μεριά ένεργουσε με γνώμονα τά συμφέροντα της κάθε άδιστιοτικής χώρας.

Η σθεναρότητα όμως και ο πατριωτισμός των Ξανθιωτών Έλληλων που έπιπρόεροντας στην πατρίδα τους, άρχισαν να οικοδομούν τά νοικοκυριά τους με τις έργασίες τους και να λειτουργούν τά σχολεία τους, βοήθησαν το έργο του Βενιζέλου στη διάσκειμη της ειρήνης στο Παρίσι.

12. Η λύση του δράματος δόθηκε το Μάη του 1920 με την παραχώρηση της Δυτικής Θράκης στην Ελλάδα και σε λίγο με την είσοδο των Έλληνικών στρατευμάτων, που άνακτησάθησαν τά συμμαχικά. Η Ξάνθη καθώς και η ύπολοιπή Δυτική Θράκη παραδόθηκε στις ελληνικές άρχές.

13. Η άνασυκρότηση της Ξάνθης, που έκτός από την παλιννόστηση των ίδιων των Ξανθιωτών προσφύγων και όμηρων, δεχτήκη και το κύμα των προσφύγων από τις χαμένες πατρίδες της Ανατολικής Θράκης και της ΐωνίας, προχωρεί με γοργό ρυθμό.

Ένα όκρημ πληθυσμιακό στοχείο που προτίβεται και έναστανεται στο καρ της Ξάνθης είναι οι ύποάλληλοι που έπιωδύριον τις δημοσίες ύπηρεσίες, που προχρονται κυρίως από την Πελοπόννησο και Κρήτη. Καινούριοι καπνεμπόριοι όκμο έμφρονίζουτα δίπλα στους παλιούς καπνεμπόρους, που άυτοι τώρα χάνου την παλιά τους δύναμη και την αίγλη. Μια τέτα μορφή μεταποηησης του καπνού άκμάσει στην Ξάνθη, η σναροβιομηχανία και φέρμας τανάρα Ξάνθης κυκλοφορουον περιήγτητα στην πονελληνική καταναλωση.

Μέσα σε μία δεκαετία η Ξάνθη κατατάσεται έβδομη σε πλοήρω σε όλόκληρη την Ελλάδα με πάνω από 35.000 κατοίκους, άλλα και την ίδια σερά άχει το ύψος του προσηλοισμίου του Δήμου της.

14. Καινούριες δυνάμεις άναδεικνύονται στη δημόσια ζωή ένω πρωταγωνιστικό ρόλο τάρα στην πολιτιστική και στην πολιτική ζωή παίζουον οι καπνεργάτες.

Οργανωμένοι σε συνδικάτα τους «Α Ώμωνα», πρωτοστατούν σε άπερνακτικούς άγώνες, άναδεικνυουον βουλητή από τις τάξεις τους, καθώς και Δήμαρχο, που οι άρχές δέν του έπέτρηναν να άναλόβει τη δήμαρχια. Αναστάνουον το πολιτιστικό του Σωματείο «Έραστιακή Πρόδος» με μουσική σχολή, μπόνα, θεατρικό όκμο. Στελεχώνουον έπισης μία σερά όλλα πολιτιστικά σωματεία.

15. Μέσα στην δεκαετιαστία 1920-1935 δραστηριοποιούνται μία σερά πολιτιστικά σωματεία με μουσικά συγκροτήματα, άθλητικά τμήματα, θεατρικούς όμιλους.

Έπανερμναιστήκε ο «Ορφέας» ίδρύεται η «Δη-

ματική Φιλαρμονική», ιδρύονται «Ο Άρλιον», «Ο Φοίνις», «Ο Βέγας», «Ο Πόν», «Η Άσπις», «Ο Άτλας» και άλλα, όλα με τα μουσικά τους τμήματα —μαντολίνατες, μπάντες— με τα αθλητικά και ποδοσφαιρικά τους τμήματα. Με την κήρυξη της δικτατορίας του Μεταξά σχεδόν όλα διαλύονται.

Από τα μουσικά τμήματα των συλλόγων αυτών αναδεικνύονται μουσικά, που άργότερα βό αποκτήσουν πανελληνία ακτινοβολία.

16. Στις 7 του Άπριλ του 1940 η Ξάνθη καταλαμβάνεται από τους Γερμανούς και στις 22 του ίδιου μήνα παραδίνεται στους Βουλγάρους, που παρέμειναν στην πόλη μέχρι το Σεπτέμβριο του 1944.

Κατά τη διάρκεια της βουλγαρικής κατοχής, ένα μεγάλο μέρος των Έλληνων κατοίκων εγκατέλειψε την πόλη και εγκαταστάθηκε στην υπόλοιπη Ελλάδα, για να μην επιστρέψουν μετά τη λήξη του πολέμου πολλοί από αυτούς. Τα ελληνικά σχολεία έκλεισαν, οι υπηρεσίες λειτουργούσαν με Βουλγάρους, που είχαν μεταφερθεί από τη Βουλγαρία, τα καταστήματα περιήλθαν σε Βουλγάρους. Ένας μεγάλος αριθμός πατριωτών είχε φυλακιστεί είτε είχε δολοφονηθεί στα καταναγκαστικά έργα μέσα στη Βουλγαρία.

17. Στις 11 του Σεπτεμβρίου του 1944 μπήκαν στην Ξάνθη οι μονάδες του ΕΛΑΣ και σε λίγες μέρες οι Βούλγαροι εγκαταλείπουν την πόλη. Μέχρι τον Άπριλ του 1945 στην Ξάνθη εγκαθιδρύεται η αυτοδιοίκηση του ΕΑΜ. Τα σχολεία και οι υπηρεσίες λειτουργούν με έντοπιας δυνάμεις, γίνονται δημοτικές εκλογές, στήνονται λαϊκά δικαστήρια, εκτελούνται ουνεργάτες του κατακτητή.

18. Την άνοιξη του 1945 γίνεται η εγκατάσταση του επίσημων ελληνικών αρχών. Επιστρέφει ο Δήμαρχος, ανοίγουν τα σχολεία.

Ακολουθεί για ένα διάστημα τριάντα χρόνων μία περίοδος οικονομικού μαρσαμού και προοδευτικής παρακμής. Το 1953 με το Νόμο 2348 γίνεται υποχρεωτική έξοδος των καπνεργατών από το επάγγελμα τους και έτσι αποδυναμώνεται μια τάξη που επί έναν αιώνα είναι δύσκολο το χρώμα της πόλης και έκανε δυναμική την παρουσία της. Στην ύπαιθρο και στην πόλη παρατηρείται μία άθροα μετανάστευση προς τη Γερμανία. Ένώ ένας μεγάλος αριθμός άγοντικοί πληθυσμού μετακινείται προς την πόλη, Άλλοι Ξανθιώτες τρέπονται προς άλλα άστικά κέντρα της Ελλάδας ενώ, όσο είχαν εγκαταλείψει την πόλη κατά τον πόλεμο και την κατοχή δεν επιστρέφουν στις έστιες τους. Όξυ δημογραφικό πρόβλημα δημιουργείται.

19. Τα δραματικά γεγονότα του 1974 και ο κίνδυνος που διαφάνηκε να άπειλει τη Θράκη, ώθησε την πολιτεία να πάρει ειδικά μέτρα για την ανάπτυξη των παραμεθόρων περιοχών και τή συγκράτηση του πληθυσμού. Την τελευταία δεκαετία καινούριες κοινωνικές δυνάμεις και νέες παραγωγικές σχέσεις δημιουργούνται,

διαφορετικές από εκείνες που στοιχειοθετήσαν τις περιόδους άκμης της Ξάνθης από το 1892 μέχρι το 1912 και από το 1920 μέχρι το 1935.

Xanthi: Its Peak Periods During the Last 100 Years

S. Ioannidis

The town Xantheia is mentioned by ancient and byzantine writers, yet they give no information as regards the inhabitants, the regime, the economic and cultural life or its distinguished citizens.

The first documented information dates in the mid-19th century AD, when Xanthi becomes an important commercial, tobacco center.

In the 1860's the town starts to prosper, while famous schools are founded thanks to the noble initiative or to the generous contributions of rich tobacco merchants. In the early 20th century an active cultural life already exists, led by the society «Orpheus» and the theater «Apollon».

In the last twenty years of Turkish rule (1891-1912) most of the trade is in Greek hands, while over 5,000 tobacco workers contribute to the high performance of the economic and cultural mechanism.

Between 1904-1912 patriotic groups of resistance become active and are coordinated with the organization of the Macedonian Struggle.

In the years 1912-1919, due to the whirlpool of the Balkan and the First World War, Xanthi is successively ruled by the Turks, the Bulgarians, the Greeks, again the Bulgarians, the Allies and is finally liberated in May 1920. The town has a new phase of economic and cultural development in the years between the two World Wars, which is interrupted by Metaxa's dictatorship, the war and the Bulgarian occupation. From September 1944 to April 1945 the Greek Liberation Front (EAM) introduces in Xanthi self-administration; while in the following thirty years the town goes through a heavy economic crisis and its natural aftermath, diminishing of population. Since 1974, year of fall of the Greek junta, serious measures have been taken for the development and recovery of Xanthi.

Βιβλιογραφία

1. ΣΤΙΛΙΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Περί τήν ιστορίαν τής Θράκης. Ο Έλληναςμός των συγχρόνων Θρακών. Αι πόλεις Ξάνθης και Κομοτηνής, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη, 1960.
2. ΠΕΤΡΟΥ ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗ, Συμβολή εις τήν ιστορίαν τής Ξάνθης, Ξάνθη 1976.
3. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, Ξάνθη, 1870-1940. Εικόνας και μάρτυρες από τήν ιστορίαν τής Έκδ. Χ. Κομπουράκη, Ξάνθη 1982.
4. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, Έτησα Έκδοσης, Τόμοι: 29/ 1972, 32/ 1975-1976, 33/ 1977, 34/ 1978, 35/ 1979, 36/ 1980-1981, Ξάνθη.
5. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΗΜΟΓΕΡΟΝΤΙΑΣ ΞΑΝΘΗΣ στήν 1. Μητρόπολη Ξάνθης (Ανεκδότος).
6. ΑΡΧΕΙΟ ΙΩΑΝΝΙΔΗ (Ανεκδότος).
7. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΓΕΡΟΜΙΧΑΛΟΣ, Ίωακείμ Σγουρός, Μητροπολίτης Ξάνθης και αι άποφάσεις τής Δημογεροντίας, Θεσσαλονίκη, 1968.
8. Ιστορία του Έλληνικού Έθνους, Έκδοτική Άθηνων, Άθήνα, τόμοι ΙΔ'/ 1977 και ΙΕ'/ 1978.
9. Κ.ΣΑΥΚ. Μακεδονία, Θράκη, Θεσσαλονίκη, 1952.
10. Αι επιχειρήσεις εις Θράκην 1919-1923. Έκδ. Αρχηγείου Στρατού, Άθήνα, 1969.
11. ΚΩΣΤΑ ΓΕΡΑΓΑ, Αναμνήσεις εκ Θράκης, 1920-1922, Έστια, 1922.
12. Η απελευθέρωση τής Δυτικής Θράκης. Άπό το Άρχείο του Χαρισίου Βασιλάκου. Έπιμέλεια Καλλιόπης Παπαθανάση - Μουσιπούλου, Άθήνα 1975.
13. Αι βουλγαρικά άμύττες εν τη Άνατολική Μακεδονία και Θράκη, 1912-1913, Τύπ. Π.Δ. Σκελλερίου, 1914.
14. ΣΤΙΛΙΩΝ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ, Η Δυτική Θράκη και οι Βούλγαροι, Βιβλίοσι, Ίωάννου Σιδερά, Άθήνα 1919.
15. ΚΩΣΤΗ ΜΟΣΚΩΦ, Εισαγωγή εις τήν ιστορίαν του κινήματος τής εργατικής τάξης. Η διαμόρφωση τής ιστορικής και κοινωνικής συνείδησης στήν Ελλάδα, Θεσσαλονίκη, 1979.
16. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΠ. ΒΑΚΑΛΩΠΟΥΛΟΥ, Οικονομική λειτουργία του Μακεδονικού και Θρακικού χώρου στά μέσα του 19ου αιώνα στά πλαίσια του διεθνούς έμπορίου, Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1980.
17. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, Εξάρτηση και άναπαράγνι, Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στήν Ελλάδα (1830-1922), Θεμέλιο, Άθήνα 1977.
18. ΚΑΜΟΥΡΑΝ ΜΠΕΚΗΡ ΧΑΡΠΟΥΤΛΟΥ, Η Τουρκία εκ άδιέξοδου. Όρσηση, Άθήνα, Χ.Χ.
19. ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΘΑΝΤΗΣ, Η επαγγελματία άδύνατη επανάσταση, Κ.Κ.Ε. και άστιασμός στόν Μεσοπόλεμο, Όλκος, Άθήνα, 1976.
20. ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΡΔΑΤΟΣ, Ιστορία του Έλληνικού Έργατικού Κινήματος, Έκδόσεις Μπουκουμάνη, Άθήνα, 1972.

ΤΑ «ΘΡΑΚΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ»

Ο τελευταίος παγκόσμιος πόλεμος με τη βουλγαρική κατοχή που επέβληθηκε στη Θράκη, κατά τη διάρκεια της όποις, είχαν κλείσει τα ελληνικά σχολεία και η ελληνική γλώσσα άπαγορεύεται, εφάρμοζε κάθε πολιτική ύποδοξη που ύπηρεζε στήν Ξάνθη.

Τα πρώτα χρόνια τής δεκαετίας του 1950, χάρη στήν πρωτοβουλία φωτισμένων Ξανθιωτών, ιδρύονται και δίνουν το παρόν δύο πολιτιστικά φορείς, Η Δημοτική Βιβλιοθήκη Ξάνθης, που άργότερα μετονομάστηκε σε Στέγη Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, με τους 32.000 τόμους βιβλία